

พุทธธรรมกับการพัฒนาจิตอาสาให้นักเรียนในศตวรรษที่ 21*

BUDDHADHAMMA AND THE DEVELOPMENT OF VOLUNTEER SPIRIT FOR STUDENT IN THE 21ST CENTURY

พิทยธิดา พิทยสกุล

Phittida Phittayasakul

รัชณี จรุงศิริวัฒน์

Rachanee Jaroungsirawat

ละเอียต จงกลณี

La – Eard Chongolnee

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, KhonKaen Campus, Thailand

E-mail: pittida@nkk.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ ผู้เขียนจะนำเสนอพุทธธรรมกับการพัฒนาจิตอาสาของนักเรียนในศตวรรษที่ 21 ที่ได้จากการศึกษาสังเคราะห์วรรณกรรมไทย งานวิจัย อีกทั้งนโยบายด้านการศึกษาของไทยที่มีเนื้อหาสะท้อนถึง ความสำคัญและแนวทางในการพัฒนาจิตอาสาของนักเรียนในศตวรรษที่ 21 ซึ่งเป็นทั้งผู้ได้รับผลกระทบและความหวังของสังคมในช่วงที่ประเทศไทยก้าวเข้าสู่ประเทศพัฒนา วิธีชีวิตคนไทยในศตวรรษที่ 21 มีการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและซับซ้อนซับซ้อนมากกว่าอดีต การเคลื่อนตัวเข้าสู่ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม ครั้งที่ 4 หรือ Industry 4.0 ท่ามกลางกระแสทุนนิยมและการแข่งขันทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้คนในสังคมมีค่านิยมทางวัตถุ มุ่งแสวงหาผลประโยชน์ให้กับตนเอง เกิดการเอาเปรียบกัน ขาดการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ทำให้เกิดภาวะขาดสมดุลทั้งทางจิตใจและวัตถุ เป็นที่ยอมรับว่าการสร้างคนเริ่มจากการพัฒนาจิต ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นประธานมีใจเป็นใหญ่ การปลูกฝังส่งเสริมแก่เยาวชนวัยเรียนในศตวรรษที่ 21 ให้มีจิตอาสา มีจิตแห่งการให้ความดีงามทั้งปวงแก่เพื่อนมนุษย์โดยเต็มใจจึงมีความสำคัญเป็นอันดับแรก ๆ ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษาและภาคีเครือข่ายทุกระดับเพื่อนำมาสู่เยาวชนที่มีจิตใจ ที่ดีงาม เมื่อนักเรียนจบการศึกษาจะมีคุณลักษณะจิตอาสาติดตัวแบบคงทน มีวัฒนธรรมการช่วยเหลือผู้อื่นในสังคม เกิดชุมชนที่เข้มแข็งและสร้างสรรค์เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่สังคมที่ก้าวสู่ประเทศพัฒนาต่อไป ทั้งนี้ B – LAS Model ซึ่งประกอบ

---

* Received 4 May 2020; Revised 20 May 2020; Accepted 7 June 2020

ไปด้วย B – Buddhist, L – Learning, A – Acting, S – Sharing คือยุทธศาสตร์ที่ผู้เขียนจะนำเสนอเพื่อการพัฒนาจิตอาสาสำหรับนักเรียนในศตวรรษที่ 21 ต่อไป

คำสำคัญ: พุทธธรรม, การพัฒนาจิตอาสา, นักเรียนในศตวรรษที่ 21

Abstract

This academic article The author will present Buddhism and the development of volunteer spirit in the 21st century from the study of Thai literature synthesis, research, and Thai educational policy that reflects Importance and guidelines for student volunteer development in the 21st century. Which is both the affected person and the hope of society during the time that Thailand entered the developed countries. The way of life of the Thai people in the 21st century has changed faster and more complicated than the past. Moving into the 4th industrial revolution or Industry 4.0. Amid capitalism and economic competition Resulting in people in society having material values Focusing on self – interest Taking advantage of Lack of serious and continuous moral and ethical development. Resulting in an imbalance in both the mind and the object. It is accepted that the creation of people starts with the development of the mind. All the dharma is the president, the heart is great cultivating and encouraging young people in the 21st century to have volunteer spirit and willingness to give all human beings willingly and willingly is the first priority. Which requires cooperation from the family institution educational institutions and network partners at all levels to bring young people with good hearts. When students graduate, they have persistent volunteer characteristics. There is a culture of helping others in society. Create strong and creative communities for the benefit of society to advance to the developed countries. B – LAS Model which consists of B – Buddhist, L – Learning, A – Acting, S – Sharing is the strategy that the author will Presented for further volunteer development for students in the 21st century.

Keywords: Buddhadhamma, Development of Volunteer Spirit, Student in the 21st Century

บทนำ

สถานการณ์โลกในศตวรรษที่ 21 มีการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและสลับซับซ้อนมากกว่าอดีต ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนตัวเข้าสู่ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม ครั้งที่ 4 หรือ Industry 4.0 ได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในทุกมิติทั้งด้านธุรกิจ การลงทุน และการใช้ชีวิต การพัฒนาศักยภาพของบุคคลให้ดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพถือเป็นโจทย์ที่หลายประเทศทั่วโลกกำลังเผชิญ การเตรียมคนไทยให้พร้อมก้าวสู่ Thailand 4.0 จึงเป็นการพัฒนาคนและส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งเป้าหมายสำคัญคือการช่วยให้หลุดพ้นจากความเหลื่อมล้ำ และสร้างสรรค์สังคมที่มีความมั่นคงในทุกมิติ (สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2560) ดร.สุวิทย์ เมษินทรีย์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ได้กล่าวถึงคนไทย 4.0 ใน 4 มิติ ได้แก่ มิติที่ 1 การเปลี่ยนคนไทยจาก Thai – Thai เป็น Global Thai มิติที่ 2 เปลี่ยนจาก Analog Thai เป็น Digital Thai มิติที่ 3 เปลี่ยนจากคนไทยที่มีความรู้และทักษะต่ำ เป็นคนไทยที่มีความรู้และทักษะสูง มิติที่ 4 เปลี่ยนจากการเน้นประโยชน์ส่วนตนเป็น คนมีจิตสาธารณะ เกื้อกูลแบ่งปัน และรับผิดชอบส่วนรวม (สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2559) ผู้เขียนให้ความสนใจการเตรียมคนไทยในมิติที่ 4 เปลี่ยนจากการเน้นประโยชน์ส่วนตนเป็น คนมีจิตสาธารณะ เกื้อกูลแบ่งปัน และรับผิดชอบส่วนรวม ซึ่งเรียกโดยรวมว่า “จิตอาสา” การสร้างคนเริ่มจากการพัฒนาจิต เป็นที่ยอมรับว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นประธาน มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ” เพราะความดีความชั่วทั้งหลายต้องเริ่มต้นที่ใจ บุคคลจะคิดพูดทำสิ่งที่เป็นบุญหรือบาปก็เริ่มจากใจก่อน คนที่มีความสุข เพราะใจเขาเป็นสุข คนที่มีความทุกข์ก็เพราะใจเขาเป็นทุกข์ ใจจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

แนวทางการพัฒนาจิตอาสาสำหรับนักเรียนในศตวรรษที่ 21 ที่สำคัญประการแรกคือการน้อมนำพุทธธรรมสู่กระบวนการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณลักษณะจิตอาสา อย่างไรก็ตาม คำว่าจิตอาสาไม่มีมิติในทางธรรมด้วย เพราะเกิดจากความเมตตากรุณา การนึกถึงประโยชน์สุขของผู้อื่น ขณะเดียวกันก็เป็นการลดละตัวตน พูดได้ว่าจิตอาสาเป็นการปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่งในพุทธศาสนา จิตอาสาจะเกิดขึ้นเมื่อเรามีความตระหนักรู้ว่าเราเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม หากพูดให้กระชับมากขึ้น จิตอาสา ก็คือ จิตที่ไม่นิ่งดูตายต่อสังคม หรือความทุกข์ยากของผู้คน และปรารถนาเข้าไปช่วย ไม่ใช่ด้วยการให้ทานให้เงิน แต่ด้วยการสละเวลา ลงแรงเข้าไปช่วย และด้วยจิตที่เป็นสุขที่ได้ช่วยผู้อื่น จุดที่ควรเน้นก็คือจิตอาสาไม่ใช่แค่การทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นหรือเพื่อส่วนรวมอย่างเดียว แต่ยังเป็นการพัฒนาจิตวิญญาณของเราด้วย ซึ่งการปลูกฝังส่งเสริมจิตอาสาแก่เยาวชนในวัยเรียนจะต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษาและภาคีเครือข่ายทุกระดับเพื่อนำมาสู่เยาวชนที่มีจิตใจที่ดีงาม ชุมชนที่เข้มแข็ง และสร้างสรรค์เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่สังคมต่อไป

เนื้อเรื่อง

ศตวรรษที่ 21 ถือเป็นช่วงที่โลกที่มีการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและสลับซับซ้อน ผลกระทบที่กำลังเกิดขึ้นจากการเคลื่อนตัวเข้าสู่ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม ครั้งที่ 4 หรือ Industry 4.0 ได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในทุกมิติทั้งด้านธุรกิจ การลงทุนและการใช้ชีวิต ดังนั้นการปรับตัวให้สามารถรับมือกับความท้าทายที่เกิดขึ้นจึงถือเป็นโจทย์ที่หลายประเทศทั่วโลกกำลังเผชิญเหมือนกัน แทนที่จะรอให้โลกเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ แล้วรอให้ภัยคุกคามมาถึงตัว ก็เลือกที่จะเปลี่ยนแปลงตัวเองเพื่อเตรียมพร้อมรับมือกับอะไรก็ตามที่จะเข้ามาท้าทายประเทศ ยกตัวอย่าง เช่น โมเดล A Nation of Makers ของประเทศสหรัฐอเมริกาที่สนับสนุนธุรกิจและวัฒนธรรมของเหล่านักประดิษฐ์รุ่นใหม่ โมเดล Design in Innovation ที่ผลักดันการออกแบบเชิงนวัตกรรมให้เกิดเป็นแรงขับเคลื่อนเศรษฐกิจของสหราชอาณาจักร และโมเดลเศรษฐกิจสร้างสรรค์ Creative Economy ของเกาหลีใต้ เป็นต้น เช่นเดียวกับประเทศไทยที่กำลังเร่งสร้าง “พิมพ์เขียว” หรือแผนที่ที่จะนำพาประเทศไปสู่อนาคตที่มีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน ผ่านนโยบายประเทศไทย 4.0 ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ โดยมุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจมาสู่ระบบเศรษฐกิจที่เน้นการสร้างมูลค่า (Value – Based Economy) เพื่อพาประเทศไทยหลุดพ้นจากกับดักรายได้ปานกลางกับดักความเหลื่อมล้ำทางสังคม และกับดักความไม่สมดุลในการพัฒนา โดยประเทศมีการปรับเปลี่ยนใน 4 มิติ ดังนี้ มิติที่ 1 ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ (Economic Wealth) มิติที่ 2 ความอยู่ดีมีสุขของผู้คนในสังคม (Social Well – Beings) มิติที่ 3 การยกระดับศักยภาพและคุณค่าของมนุษย์ (Human Wisdom) มิติที่ 4 การรักษาสีเขียวแวดล้อม (Environmental Wellness) (สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2560) ดร.สุวิทย์ เมษินทรีย์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ได้กล่าวถึงคนไทย 4.0 ใน 4 มิติ ได้แก่ มิติที่ 1 การเปลี่ยนคนไทยจาก Thai – Thai เป็น Global – Thai มิติที่ 2 เปลี่ยนจาก Analog – Thai เป็น Digital – Thai มิติที่ 3 เปลี่ยนจากคนไทยที่มีความรู้และทักษะต่ำเป็นคนไทยที่มีความรู้และทักษะสูง มิติที่ 4 เปลี่ยนจากการเน้นประโยชน์ส่วนตน เป็นคนมีจิตสาธารณะ เกื้อกูลแบ่งปัน และรับผิดชอบส่วนรวม (สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2559) ผู้เขียนให้ความสนใจการเตรียมคนไทยในมิติที่ 4 เปลี่ยนจากการเน้นประโยชน์ส่วนตนเป็นคนมีจิตสาธารณะ เกื้อกูลแบ่งปัน และรับผิดชอบส่วนรวม ซึ่งเรียกโดยรวมว่า “จิตอาสา” เป็นที่ยอมรับว่าธรรมทั้งหลายมีใจเป็นประธานมีใจเป็นใหญ่ การสร้างคนเริ่มจากการพัฒนาจิต การปลูกฝังส่งเสริมแก่เยาวชนในวัยเรียน จะต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษาและภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องทุกระดับ เพื่อนำมาสู่เยาวชนที่มีจิตใจที่ดีงาม ชุมชนที่เข้มแข็ง และสร้างสรรค์เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่สังคมต่อไป

พระไพศาล วิสาโล ได้ให้คำนิยามของคำว่า “จิตอาสา” คือ การเป็นอาสาสมัครเพื่อช่วยเหลือส่วนรวมหรือผู้ทุกข์ (พระไพศาล วิสาโล, 2559) อย่างไรก็ตามคำว่าจิตอาสาที่มีมิติในทางธรรมด้วย เพราะเกิดจากความเมตตากรุณา การนึกถึงประโยชน์สุขของผู้อื่น ขณะเดียวกันก็เป็นการลดละตัวตน พูดได้ว่าจิตอาสาเป็นการปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่งในพุทธศาสนา จิตอาสาจะเกิดขึ้นเมื่อเรามีความตระหนักว่าเราเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม หากพูดให้กระชับ มากขึ้น จิตอาสา ก็คือ จิตที่ไม่นิ่งดูคยต่อสังคม หรือความทุกข์ยากของผู้คน และปรารถนาเข้าไปช่วย ไม่ใช่ด้วยการให้ทานให้เงิน แต่ด้วยการสละเวลา ลงแรงเข้าไปช่วย และด้วยจิตที่เป็นสุขที่ได้ช่วยผู้อื่น จุดที่ควรเน้นก็คือจิตอาสาไม่ใช่แค่การทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น หรือเพื่อส่วนรวมอย่างเดียว แต่ยังเป็นการพัฒนาจิตวิญญาณของเราด้วย คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ให้ความหมายจิตอาสา (Volunteer Spirit/Mind) ไว้ว่าหมายถึง การรู้จักเอาใจใส่ เป็นธุระและเข้าร่วมในเรื่องของส่วนรวมที่เป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ มีความสำนึกและยึดมั่นในระบบคุณธรรม และจริยธรรมที่ดีงาม ละอายต่อสิ่งผิด รับผิดชอบ เน้นความเรียบร้อย ประหยัด ความพยายามในการปลูกฝังจิตสาธารณะให้เกิดขึ้นในสังคมไทยในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มเยาวชน แนวทางในการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ควรเริ่มตั้งแต่วัยเด็กเพราะเป็นช่วงที่เรียนรู้การรับการปลูกฝังและส่งเสริมจริยธรรมและวัฒนธรรมเป็นอย่างดี (ดวงเดือน พันธมนาวิน และคณะ, 2549) สอดคล้องกับ สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน ได้ศึกษารูปแบบและวิธีการ พัฒนาคุณธรรม และจริยธรรม พบว่า การพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมควรจะมีการเสริมสร้างตั้งแต่วัยเยาว์ โดยการสร้างสิ่งแวดล้อมของครอบครัว ในชุมชนและสังคมมากที่สุด มีการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมอย่างจริงจังเป็นระบบและต่อเนื่อง เป็นรูปธรรม (สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน, 2542)

กรณีศึกษาซึ่งประกอบด้วย บุคคล องค์กรเครือข่ายที่มีบทบาทโดดเด่นสำคัญและน่าชื่นชมด้านจิตอาสา ทั้งในประเทศและต่างประเทศจะทำให้ผู้ศึกษาเกิดความรู้สึกประทับใจ และซาบซึ้งไปกับสิ่งดี ๆ ที่พวกเขาสร้างขึ้นเพื่อผู้อื่นและเกิดความตระหนักในหัวใจจิตอาสา เกิดความภาคภูมิใจที่มีพวกเขาอยู่ร่วมในสังคมและเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้ศึกษาได้ทำดีเพื่อผู้อื่น กรณีศึกษาบุคคลที่มีบทบาทด้านจิตอาสาต่างประเทศ ได้แก่ แม่ชีเทเรซา เป็นนักพรตหญิงในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ท่านมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกัน ดีในฐานะผู้ช่วยเหลือและผู้ต่อสู้เพื่อคนยากไร้ทั้งในประเทศที่ยากจนและร่ำรวย แม่ชีเทเรซาได้ทำคุณงามความดีมากมาย โดยเฉพาะด้านการสงเคราะห์ให้ความช่วยเหลือผู้ยากไร้ จนเป็นผู้ได้รับเลือกให้รับรางวัลโนเบล สาขาสันติภาพ ในปีพ.ศ. 2522 (ค.ศ. 1979) อีกท่านหนึ่ง คือ สมเด็จพระเทนชิน เกียตโซ ดาโลลามะ องค์ที่ 14 แห่งทิเบต ได้ต่อสู้อย่างต่อเนื่องและอย่างสันติ เพื่อปลดปล่อยทิเบต แก้ไขปัญหาโดยความอดทนและการเคารพซึ่งกันและกันเป็นที่ยอมรับจากชาวโลก ทั้งตะวันออกและตะวันตก ทรงได้รับการถวายรางวัลและปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะ

ด้านสันติภาพจำนวนมาก รวมถึงรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพ พ.ศ. 2532 กรณีศึกษาในประเทศไทย ได้แก่ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีหรือ สมเด็จพระเจ้าแม่ฟ้าหลวงของปวงชนชาวไทย ทรงได้รับการเฉลิมพระเกียรติเป็น พระมารดาแห่งการแพทย์ชนบทและพระมารดาแห่งการสังคมสงเคราะห์ ทรงริเริ่มโครงการพัฒนาและจัดตั้งมูลนิธิที่สำคัญขึ้นมากมาย อาทิ มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง ในพระราชูปถัมภ์ มูลนิธิชาเทียม มูลนิธิถันยรักษ์ เพื่อใช้เป็นสถานที่ตรวจวินิจฉัยเต้านม มูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (Princess Mother's Medical Volunteer – PMMV) ชื่อย่อ พอ.สว และโครงการพัฒนาตอยตุงที่พริกภูเขาเป็นผืนป่าอุดมสมบูรณ์ ซึ่งสหประชาชาติเชิดชูยกย่อง ให้เป็นโมเดลพัฒนาของโลก และอีกท่านหนึ่งคือ พระราชวิสุทธิประชาณาถ (อลงกต ดิกขปญโญ) ชื่อเดิมชื่อ อลงกตพลธัมมกัฏ เกิดที่จังหวัดราชบุรี เจ้าอาวาสวัดพระบาทน้ำพุ เป็นผู้ให้การอุปการะช่วยเหลือผู้ป่วยที่ติดเชื้อ HIV – AIDS (เอดส์) และก่อตั้งมูลนิธิธรรมรักษ์ โครงการธรรมรักษ์นิเวศน์ บ้านพักผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้าย รับประทานและพักผ่อนผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยโรคเอดส์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 มาจนถึงปัจจุบัน ให้ได้รับการดูแลช่วยเหลือ จนถึงวาระสุดท้ายของชีวิตให้ได้มีโอกาสสิ้นลมหายใจไปสู่สุคติตามวิถีทางชาวพุทธ รวมถึง องค์กรเครือข่ายที่มีบทบาทด้านจิตอาสาในต่างประเทศ ได้แก่ กลุ่มกรีนพีซ (GREENPEACE) โครงการUNV หรือ United Nations Volunteer เครือข่ายในประเทศไทย ได้แก่ มูลนิธิสยามกัมมาจล มูลนิธิกระจกเงา ชมรมคนรักป่า ธนาคารจิตอาสา มูลนิธิหัวใจอาสา เป็นต้น

นับเป็นความโชคดีของชนชาวไทยอย่างหาที่สุคติได้ ด้วยพระมหากรุณาธิคุณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มหาวชิราลงกรณบดินทรเทพยวรางกูร ได้ทรงเล็งเห็นความสำคัญของงานจิตอาสาจึงได้ทรงจัดตั้ง “หน่วยพระราชทานและประชาชนจิตอาสา เราทำความดีด้วยหัวใจ” เพื่อทำกิจกรรมบำเพ็ญสาธารณประโยชน์เฉลิมพระเกียรติ โดยสวมเสื้อ ธ สถิตในดวงใจไทยนิรันดร์ สวมหมวกสีฟ้าและผ้าพันคอสีเหลือง ทั้งนี้คำขวัญวันเด็ก ประจำปี 2562 ที่ว่า “เด็ก เยาวชน จิตอาสา ร่วมพัฒนาชาติ” ก็ได้มีระบุคำว่า จิตอาสาเข้าไปด้วย ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องที่ถูกภาคส่วน ใส่ใจกันมากขึ้นกว่าเดิม ภาพของความสมัครสมานสามัคคีร่วมมือร่วมใจของประชาชนชาวไทยมีให้เห็นอย่างสม่ำเสมอ และที่เป็น A Global Mission คือ ปฏิบัติการช่วยเหลือนักฟุตบอลเยาวชนและผู้ฝึกสอน ทีมหมูป่าอะคาเดมีออกจากถ้ำหลวง วนอุทยานถ้ำหลวง – ขุนน้ำนางนอน จังหวัดเชียงราย ประสบความสำเร็จอย่างงดงาม เมื่อวันที่ 10 กรกฎาคม 2561 ซึ่งมีทั้งผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ร่วมกันปฏิบัติหน้าที่ฐานะพนักงานฝ่ายปกครองร่วมกับภาครัฐ ภาคเอกชนและประชาชนทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ในปฏิบัติการครั้งนี้แม้จะมีความยากลำบาก แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่มีคุณค่าอย่างยิ่งโดยไม่อัจประมาณได้

กรณีศึกษาสถานการณ์การระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่ 2019 หรือ “โควิด – 19” ที่เกิดขึ้น ทั่วโลก มีความรุนแรงของการแพร่ระบาดไปเป็นวงกว้างมีผู้ได้รับเชื้อไวรัสและเสียชีวิตจำนวนมาก สถานการณ์การระบาดในประเทศไทย เห็นได้ชัดจากข้อมูลตัวเลขและแผนที่ระบุพื้นที่ของผู้ติดเชื้อในไทย พบว่ามีผู้ติดเชื้อกระจายออกนอกกรุงเทพมหานคร ไปยังทั่วทุกจังหวัด จำนวนผู้ติดเชื้อเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และคาดว่าจะเพิ่มขึ้นอีกในอนาคต แต่ในวิกฤตก็ยังมีโอกาสทำให้เห็นน้ำใจ “คนไทยไม่ทิ้งกัน” ก่อเกิด “จิตอาสา” ที่พร้อมใจช่วยเหลือกัน ทั้งภาครัฐและเอกชน รวมถึง “ภาคประชาชน” ก็ไม่นิ่งนอนใจต่างลุกขึ้นมาช่วยเหลือพี่น้องคนไทยด้วยกันตามกำลังและความสามารถ จากการสำรวจของทีมข่าว “กรุงเทพธุรกิจออนไลน์” พบว่ามีจิตอาสาทุกกลุ่มประชาชนทั่วไป กลุ่มร้านค้าร้านอาหาร กลุ่มศิลปินดาราส่งออกมามีกิจกรรม “คนไทยไม่ทิ้งกัน” ทั้งการช่วยเหลือบุคลากรทางการแพทย์ และช่วยเหลือพี่น้องผู้ได้รับผลกระทบจากภัยโรคระบาด “โควิด – 19” หลากหลายกิจกรรม อาทิ โครงการจัดหาอุปกรณ์จำเป็นและขาดแคลนเพื่อบุคลากรทางการแพทย์ กิจกรรม “อาหารแจกฟรี” ช่วยเหลือคนไทยที่ได้รับผลกระทบจาก “โควิด – 19” ในด้านรายได้ (ผลกระทบต่อเนื่องจากคำสั่งปิดศูนย์การค้า ร้านค้าต่าง ๆ ที่เป็นพื้นที่เสี่ยงโรคระบาด) จนประชาชนส่วนหนึ่งตกงานขาดรายได้เพื่อซื้ออาหารและสิ่งจำเป็นอื่น ๆ ในครัวเรือน กลุ่มผู้ประกอบการโรงแรมที่มีจิตอาสาช่วยเหลือพี่น้องคนไทย โดยปิดกิจการชั่วคราวแล้วใช้โรงแรม มาสนับสนุนภาครัฐเตรียมทำเป็น “โรงพยาบาลสนาม” เตรียมพร้อมกรณีฉุกเฉินเมื่อโรคระบาด “โควิด – 19” นอกจากนี้แล้วคนไทยในต่างประเทศ อาทิ เจ้าของร้านอาหารไทยในสหรัฐอเมริกาที่ถูกสั่งปิดจากสถานการณ์โรค แสดงความมีจิตอาสาโดยทำอาหารแจกจ่ายชาวต่างชาติ ได้รับการชื่นชมในน้ำใจจิตอาสาของชาวไทยที่มีพระพุทธศาสนาเป็นที่ตั้งของจิตใจหมั่นทำความดี เสียสละ อดทน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แม่อยู่ในสถานการณ์วิกฤติ

“สถาบันการศึกษา” เป็นสถาบันที่มีบทบาทสนับสนุน และสร้างบรรยากาศให้เกิดการรวมตัวเพื่อทำประโยชน์ แก่ส่วนรวมไม่เพียงแต่สอนให้เรียนรู้ในห้องเรียนเท่านั้น หากแต่จะต้องส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้จากสถานการณ์จริงอันจะส่งผลให้เยาวชนเห็นความสำคัญของส่วนรวม รู้จักวางแผน เข้าใจการจัดการจัดระบบการคิด เข้าใจการวางแผน ตลอดจนสามารถปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เข้ากับสถานการณ์ได้มากยิ่งขึ้น การจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและ ภูมิปัญญาไทย การอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม มีจิตสาธารณะที่มุ่งทำประโยชน์และสร้างสิ่งที่ดีงามใน สังคมและอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข ให้บรรลุผลตามความมุ่งหมายของหลักสูตรแกนกลาง การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 โดยได้กำหนดไว้ในกิจกรรมเพื่อพัฒนาสังคมและสาธารณประโยชน์ ซึ่ง สุกพัตต์ พิบูลย์ ได้เสนอแนวทางในการสร้างจิตสาธารณะสถานศึกษาจะต้อง คิดกิจกรรมที่มีความเป็นไปได้ง่าย และสะดวกในการปฏิบัติ แต่ให้ผลดีได้แก่ 1) ส่งเสริม

ให้ได้ก็มี ความสามารถในการดูแลรักษาบ้าน และรับผิดชอบงานบ้านถือเป็นงานสาธารณะที่ใกล้ตัวที่สุด 2) ส่งเสริมให้เด็กร่วมรับผิดชอบในการดูแลรักษาหมู่บ้านที่อยู่อาศัย โดยมีพฤติกรรมที่เป็นรูปธรรม เช่น ทำสะอาดถนนหรือที่สาธารณะรอบบ้านในรัศมี 5 เมตร 3) จัดกิจกรรมเพื่อชี้นำทิศทางการพัฒนาหรือแก้ปัญหาให้แก่ชุมชน 4) สถานศึกษาเป็นแกนนำในการพัฒนาชุมชนในรัศมีที่เป็นที่ตั้งของสถานศึกษา เน้นให้นักเรียนมีบทบาทหลักในการร่วมวางแผนพัฒนา การปฏิบัติการเช่นนี้เสมือนเป็น “การใช้ชุมชนที่เป็นที่ตั้งของสถานศึกษา เป็นห้องปฏิบัติการทดลองประสบการณ์ชีวิตต่าง ๆ แก่ผู้เรียน” เป็นต้น (สุพักตร์ พิบูลย์, 2544) จากการศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนา จิตสาธารณะของนักเรียนส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเทคนิค การจัดการเรียนรู้ในรูปแบบต่าง ๆ ในระดับชั้นเรียน เช่น เทคนิคเสนอตัวแบบผ่านภาพการ์ตูนร่วมกับชี้แนะทางวาจา การใช้สถานการณ์จำลองผสมกับเทคนิคการประเมินผลจากสภาพจริง การใช้วีดิทัศน์ ละครหุ่นเชิดเป็นตัวแทนการใช้บทบาทสมมติกับตัวแบบ การใช้ตัวแบบผ่านการเล่านิทาน การใช้ตัวแบบสัญลักษณ์ผ่านสื่อหนังสือเรียนเล่มเล็ก (อัญชลี ยิ่งรักพันธุ์, 2560); (สุคนธรส หุตะวัฒน์, 2550); (บุญทัน ภูบาล, 2549); (ธรรมนันท์กา แจ้งสว่าง, 2547); (นันทวัฒน์ ชุนซี, 2546) ซึ่งพบว่า กิจกรรมที่จัดทำขึ้นเป็นการพัฒนาจิตสาธารณะของนักเรียนผ่านการเรียนรู้ในห้องเรียน ต้องฝึกปฏิบัติไปพร้อมกับสถานการณ์จริง ส่งเสริมให้นักเรียนได้ฝึกคิด ค้น วางแผน ลงมือ ปฏิบัติกิจกรรมในการแก้ปัญหาหรือพัฒนาที่แสดงความรับผิดชอบต่อ ความเสียสละและมีจิตสาธารณะในการทำประโยชน์ให้ส่วนรวมในระดับห้องเรียน โรงเรียน และชุมชน ซึ่งแนวคิดดังกล่าว สอดคล้องกับแนวทางการจัดกิจกรรมเพื่อสังคมและสาธารณประโยชน์ 4 ประเทศ ประกอบด้วย ประเทศเกาหลีใต้ ประเทศญี่ปุ่น ประเทศไต้หวัน และประเทศไทย ที่มีแนวคิดใกล้เคียงกันเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมเพื่อสังคมและสาธารณประโยชน์ เป็นรูปแบบกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่โรงเรียนต้องจัดในหลักสูตร โดยประเทศเกาหลีใต้ มีรูปแบบการบริหาร จัดการกิจกรรมมีแนวทางที่ชัดเจนที่สุด คือ ให้ทำแผนกิจกรรมเพื่อสังคมและสาธารณประโยชน์ของ โรงเรียนและแผนส่วนบุคคลของนักเรียน มัธยมศึกษา มีกระบวนการ 6 ขั้น ที่กำหนดให้โดยกระทรวงมีระบบบันทึกให้คำปรึกษา ประเมินผล รายงานผล ทำแฟ้มสะสมผลงาน และเก็บหลักฐานเพื่อการเรียนต่อ มัธยมศึกษา ตอนปลาย ประเทศญี่ปุ่นใช้เทคนิคการจูงใจภายในให้คิดเอง ทำเอง สำรวจปัญหาชุมชนสะท้อนผลเป็นระยะ ๆ และร่วมฉลองผลงาน ประเทศไต้หวันใช้เทคนิคคล้ายญี่ปุ่นในโรงเรียนทั่วไป ในขณะที่ประเทศไทยยังไม่มีรูปแบบที่ชัดเจนแต่ในเชิงปฏิบัติมีรูปแบบ เช่น ให้นักเรียนเป็นฐานโรงเรียน เป็นฐานโรงเรียนกับชุมชนเป็นฐาน และองค์กรจิตอาสาในสังคมเป็นฐานโดยใช้เทคนิควิธีที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับบริบทและความเอาใจใส่ของผู้บริหารสถานศึกษา ครู และองค์กรที่ให้การสนับสนุน (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2553)

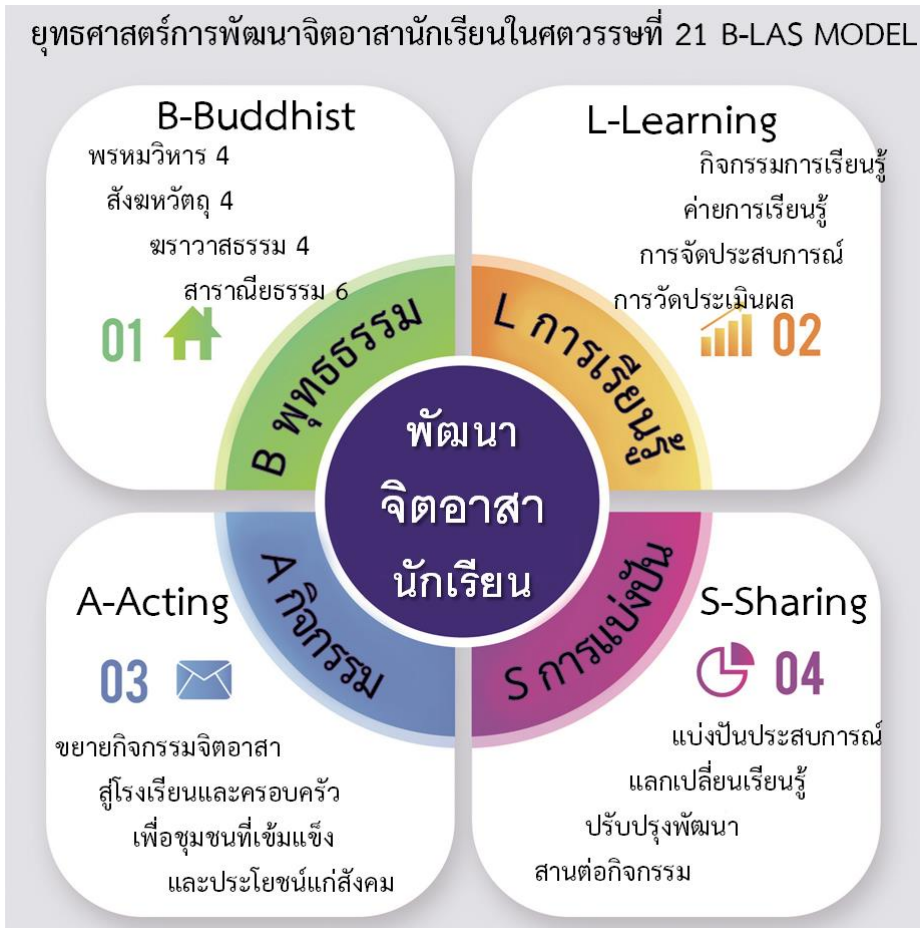
ภาพที่ 1 โครงสร้างการพัฒนาจิตอาสา นักเรียนในศตวรรษที่ 21

“มโนปุพพงคมา ธมฺมา มโนเสฏฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทุฏฐเณ ภาสตี วา กโรตี วา
ตโต นํ ทุกขมนเวติ จกํ ว วหโต ปทํ “

“ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นประธาน มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลใดมีใจร้าย พุดอยู่ที่ดีทำอยู่ ก็ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขาเพราะเหตุนั้น ดุจล้อรถหมุนไปตามรอยแห่งโคผู้นำเอาออกไปอยู่ณนั้น” เพราะความดี ความชั่วทั้งหลายต้องเริ่มต้นที่ใจ บุคคลจะ คิด พุด ทำ สิ่งที่เป็น บุญ หรือเป็นบาป ก็เริ่มมาจากใจก่อน คนที่มีความสุข เพราะใจเขาเป็นสุข คนที่มีความทุกข์ ก็เพราะใจเขาเป็นทุกข์ ใจจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

จากการศึกษาสังเคราะห์หลักพุทธธรรม วรรณกรรมไทยและงานวิจัย อีกทั้งนโยบาย ด้านการศึกษาของไทย ทำให้ได้แนวทางการพัฒนาจิตอาสาสำหรับนักเรียนในศตวรรษที่ 21 B – LAS Model ประกอบไปด้วย B – Buddhist (พุทธธรรม) L – Learning (การจัดการ เรียนรู้) A – Acting (ปฏิบัติการจิตอาสา) และ S – Sharing (การแบ่งปันประสบการณ์และ แลกเปลี่ยนเรียนรู้) ซึ่งมีรายละเอียดดังภาพยุทธศาสตร์ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 2 ยุทธศาสตร์การพัฒนาจิตอาสาให้นักเรียนในศตวรรษที่ 21 B – LAS MODEL

แนวทางการพัฒนาจิตอาสาสำหรับนักเรียนในศตวรรษที่ 21 B – LAS Model ประกอบไปด้วย B – Buddhist หมายถึง การน้อมนำพุทธธรรมมาสู่กระบวนการพัฒนา คุณลักษณะจิตอาสาออกแบบการจัดกิจกรรม การเรียนรู้ของนักเรียนยึดหลักของพรหมวิหาร 4 สังฆवाद 4 ฆราวาสธรรม 4 สาราณียธรรม 6 จะทำให้นักเรียนเกิดมีเมตตา เมตตานำไปสู่การ

ให้ทาน ให้ทานด้วยความเมตตา การพูดจาสุภาพ ประสานสามัคคี ด้วยคำพูดที่เปี่ยม และมีความเสมอต้นเสมอปลายในการให้ทาน ความกรุณานำไปสู่การให้ความช่วยเหลือ พูดจา ในสิ่งเป็นประโยชน์ แสดงความยินดีเมื่อคนอื่นได้รับเกียรติยศชื่อเสียง มีความสุข ทำด้วยความ ไม่เลือกที่รักที่ชัง ไม่แบ่งชนชั้น มุทิตาที่น้อมนำสู่จิตใจนำมาซึ่งการกระทำที่แสดงออกทั้งสีหน้า ท่าทางที่เบิกบานแจ่มใสทานด้วยความยินดี เป็นการเอื้อเพื่อเสียสละแบ่งปัน ยินดีที่ได้พูดในสิ่ง ที่เป็นสาระ พูดจาด้วยความยินดี ช่วยเหลือด้วยความยินดี สร้างประโยชน์ให้กับผู้อื่นและ ผองชน ไม่เลือกกลุ่มยินดีให้ความเคารพเสมอกัน ส่วนอุเบกขาก็เป็นหลักควบคุมกระบวนการ ทั้งหมด ด้วยให้เข้าใจความเป็นไปตามการกระทำหรือกรรมของแต่ละคน เข้าใจในหลักของ การดำรงชีวิต ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองว่าสิ่งใดควรไม่ควร การทำงานจิตอาสาเป็นงานของ ทุกคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชีวิตของเรา ให้มีสัจจะ ซื่อสัตย์ฝึกตนให้รู้จักควบคุมตนเอง มีความ อดทนไม่ย่อท้อ มีน้ำใจเสียสละ ตามหลักของพรวาสุธรรม 4 และในการทำงานจิตอาสานั้น ควรหมั่นระลึกถึงกัน มีการประชุมปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนแนวคิดซึ่งกันและกัน ให้ความสงเคราะห์กัน ไม่วิวาท สร้างความสามัคคีให้เกิด ซึ่งจะทำให้มีความเป็นอันหนึ่งอัน เดียวกัน ตามหลักสาราณียธรรม 6 ซึ่งจิตอาสาทุกคนควรได้ตระหนัก และนำไปปฏิบัติจะได้เกิด ผลดี ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น หรือได้รับประโยชน์ร่วมกัน ได้อย่างมีความสุข L – Learning หมายถึง การจัดการกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนได้ฝึกประสบการณ์ด้านจิตอาสา เพื่อให้เกิด ความตระหนัก โดยมีครูเป็นผู้แนะนำและสะท้อนบทเรียน ซึ่งเป็นกิจกรรมในชั้นเรียน โรงเรียน หรือ กิจกรรมค่ายพัฒนาคุณลักษณะจิตอาสา A – Acting หมายถึง การปฏิบัติจิตอาสาใน ชั้นเรียนโรงเรียน ขยายสู่ระดับครอบครัว และชุมชน เพื่อชุมชนที่เข้มแข็งและประโยชน์สุขแก่ สังคม เช่น กิจกรรมจิตอาสาเพื่อครอบครัว จิตอาสาหมู่บ้าน จิตอาสาชุมชน S – Sharing หมายถึง การแบ่งปันประสบการณ์ แลกเปลี่ยนเรียนรู้งานจิตอาสา ปรับปรุงพัฒนาสานต่อ กิจกรรม เช่น การแลกเปลี่ยนประสบการณ์งานจิตอาสาโดยมีประเด็นร่วมพิจารณา 1) ถ่ายทอดกิจกรรมของนักเรียนจิตอาสาที่ได้ลงมือปฏิบัติ 2) อภิปรายถึงระดับคุณลักษณะจิต อาสาที่เพิ่มขึ้น และ 3) สะท้อนผลการปฏิบัติ ร่วมกันสรุปการเรียนรู้ และร่วมกันออกแบบ กิจกรรมงานจิตอาสาที่จะพัฒนาต่อไป

สรุป

จิตอาสา คือ ผู้ที่มีจิตใจที่เป็นผู้ให้ ให้สิ่งของ เงินทอง ความช่วยเหลือด้วยกำลังร่างกาย แรงสมอง เป็นการเสียสละสิ่งที่ตนเองมีแก่กระทั้งเวลา เพื่อเผื่อแผ่ให้กับส่วนรวม อีกทั้งยังช่วย ลด “อัตตา”หรือความเป็นตัวตน ของตัวเองลดลง การสร้างคนเริ่มจากการพัฒนาจิต การปลูกฝังส่งเสริมแก่เยาวชนในวัยเรียน จะต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากสถาบัน ครอบครัว สถาบันการศึกษา และภาคีเครือข่ายทุกระดับเพื่อนำมาสู่เยาวชนที่มีจิตใจที่ตีงาม

ชุมชนที่เข้มแข็ง และสร้างสรรค์เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขมนุษยชนท่ามกลางกระแสปัจเจกชน ในสังคมแห่งการแข่งขันในศตวรรษที่ 21 ซึ่งการจัดการศึกษาด้านจิตอาสา สถานศึกษามีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวเพื่อทำประโยชน์แก่ส่วนรวมไม่เพียงสอนให้เรียนรู้ในห้องเรียนเท่านั้น แต่หมายรวมถึงการสร้างบรรยากาศให้เกิดการเรียนรู้จากสถานการณ์จริง อันจะส่งผลให้เยาวชนมีความตระหนักรู้จักวางแผน เข้าใจการจัดการจัดระบบ การคิด เข้าใจการวางแผน ตลอดจนสามารถปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เข้ากับสถานการณ์ได้ การจัดการกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนมีจิตสำนึกต่อส่วนรวม มีจิตสาธารณะที่มุ่งทำประโยชน์ และสร้างสิ่งที่ดีงามในสังคมและอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข ให้บรรลุผลตามความมุ่งหมายของหลักสูตรแกนกลาง การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 แนวทางการพัฒนาจิตอาสาสำหรับนักเรียนในศตวรรษที่ 21 (B – LAS Model) ประกอบไปด้วย B – Buddhist หมายถึง การน้อมนำหลักพรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 ฆราวาสธรรม 4 สาราณียธรรม 6 บูรณาการในการดำเนินงาน เพื่อพัฒนาคุณลักษณะจิตอาสา L – Learning หมายถึง การจัดการกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนได้ฝึกประสบการณ์ด้านจิตอาสา เพื่อให้เกิดความตระหนักรู้ โดยมีครูเป็นผู้แนะนำและสะท้อนบทเรียน A – Acting หมายถึง การปฏิบัติภารกิจจิตอาสาในชั้นเรียน ขยายสู่ระดับโรงเรียน ครอบครัวและชุมชน เพื่อชุมชนที่เข้มแข็งและประโยชน์สุขแก่สังคม S – Sharing หมายถึง การแบ่งปันประสบการณ์ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ปรับปรุงพัฒนา สานต่อ กิจกรรมจิตอาสาต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- ดวงเดือน พันธมนาวิน และคณะ. (2549). ทฤษฎีต้นไม้อัจริยธรรม: การวิจัยประยุกต์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธรรมนันท์กา แจ้งสว่าง. (2547). ผลการใช้โปรแกรมพัฒนาจิตสาธารณะด้วยบทบาทสมมุติกับตัวแบบของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3. ใน วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- นันทวัฒน์ ชุนซี. (2546). การใช้ตัวแบบสัญลักษณ์ผ่านหนังสือเรียนเล่มเล็กเชิงวรรณกรรมเพื่อพัฒนาจิตสาธารณะในนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2. ใน วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- บุญทัน ภูบาล. (2549). การใช้วีดิทัศน์ละครหุ่น เชิดเป็นตัวแบบเพื่อพัฒนาจิตสาธารณะของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2. ใน วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยและสถิติทางการศึกษา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

- พระไพศาล วิสาโล. (2559). เครือข่ายจิตอาสา คู่มือจิตอาสาโครงการจิตอาสาเพื่อในหลวง. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมมิก.
- สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. (2560). วารสารไทยคู่ฟ้าออนไลน์ เล่มที่ 33 มกราคม – มีนาคม 2560. เรียกใช้เมื่อ 11 มีนาคม 2563 จาก www.thagov.go.th
- สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน. (2542). เอกสารชุดการส่งเสริมประสิทธิภาพและจริยธรรมในองค์กร. กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน ก.พ.
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา. (2553). แนวทางการจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนตามหลักสูตรแกนกลาง. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ.
- สุนทรส หุตะวัฒน์. (2550). ผลของการใช้โปรแกรมพัฒนาจิตสาธารณะด้วยเทคนิค เสนอตัวแบบผ่านการเรียนรู้ร่วมกับการชี้แนะทางวาจาที่มีต่อจิตสาธารณะของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3. ใน วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรจน์ประสานมิตร.
- สุพักตร์ พิบูลย์. (2544). กลยุทธ์การวิจัยเพื่อพัฒนางาน วิจัยเพื่อพัฒนาองค์กร. นนทบุรี: จตุพรดีไซน์.
- สุวิทย์ เมษินทรีย์. (2559). ประเทศไทย 4.0. เรียกใช้เมื่อ 12 มีนาคม 2563 จาก http://planning2.mju.ac.th/government/20111119104835_planning/Doc_25590823143652_358135.pdf
- อัญชลี ยิ่งรักพันธุ์. (2560). ผลการใช้สถานการณ์จำลองสถานการณ์จำลองผสมกับเทคนิคการประเมินผลจากสภาพจริงเพื่อพัฒนาจิตสาธารณะของนักเรียน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5. ใน วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาการวัดผลการศึกษา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรจน์.